

УДК 340.125:316.752

О.М. Литвинов

**ЛЮДИНА ЗА МЕЖАМИ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ
НОРМ: ЗЛОЧИННІСТЬ І ГЕРОЇЗМ (ДЕЯКІ
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ОДНІЄЇ
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ)**

Розглядається концепція генетичних психосоціальних типів російського дослідника П.Ю. Черносивова на тлі деяких сучасних проблем функціонування правової системи України. Розкривається її евристичний потенціал в осмисленні проблем злочинності як проявів активності індивідів певних типів, які в своїх діях виходять за межі досягнень і вимог сучасної культури, правової теж. Робиться спроба виявлення генезису паразитичних установок "культур вторинних смислів" як тих чинників, що гальмують поступ багатьох суспільств у бік гуманізації законодавства. Доводиться некоректність тлумачення злочину як феномена культури.

Ключові слова: *психосоціальний тип, "культури вторинних смислів", злочинність, герой, право.*

Рассматривается концепция генетических психосоциальных типов российского исследователя П.Ю. Черносивова на фоне некоторых современных проблем функционирования правовой системы Украины. Раскрывается ее эвристический потенциал в осмыслении проблем преступности как проявлений активности индивидов определенных типов, которые в своих действиях выходят за границы достижений и требований современной культуры, в том числе правовой. Предпринимается попытка выявления генезиса паразитических установок "культур вторичных смыслов" как тех факторов, которые тормозят движение многих обществ в сторону гуманизации законодательства. Доказывается некорректность толкования преступления как феномена культуры.

Ключевые слова: *психосоциальный тип, "культуры вторичных смыслов", преступность, герой, право.*

It is considered the concept of genetic psychosocial types of Russian researcher P.Y. Chernosvitov on the base of some modern problems of functioning of Ukraine's legal system. It is shown its heuristic potential in comprehension of problems of the crime as demonstration of activity of individuals of certain types, who in their actions go out the measures of achievements and requirements of modern culture, including the legal aspect. It is made an attempt to reveal the genesis of parasitic directions of "cultures of secondary senses" as those factors which hamper the movement of many societies in direction of humanization of legislation. It is proved the incorrectness of interpretation of the crime as the phenomenon of culture.

Key words: *psychosocial types, "cultures of secondary senses", the crime, hero, law.*

Зважаючи на процеси, що відбувалися та відбуваються в Україні за часів незалежності, зокрема майже відверте зростання злочинного світу зі світом бізнесу, що народжується, політики, що формується, правоохоронних та судових органів, що реформується тощо, на них не могли не звертати уваги вітчизняні науковці. Зазвичай такі процеси в правознавстві аналізуються насамперед з соціологічної точки зору чи то розглядаються вже їх сталі кримінологічні аспекти. Але дієвість висновків таких досліджень є вельми обмеженою, оскільки надто багато чинників інтенціонального характеру або не враховуються, або ж їм не надається тієї уваги, на яку вони заслуговують. Звідси *актуальність* теми статті, що пропонується, оскільки теорія, якій вона присвячена, додає розуміння багатьом процесам та подіям, що відбуваються і в правовому полі з точки зору їх внутрішньої, генетично-психологічної обумовленості.

Водночас слід зауважити, що вказану досить суттєву прогалину у вітчизняній правовій думці усвідомлюють сучасні дослідники, чому доказом є, зокрема, розвиток, причому досить бурхливий, юридичної психології. Тут ми маємо вельми широкий спектр розвідок таких вчених - юристів і психологів, як В.Г. Андросюк, О.М. Бандурка, В.В. Бедь, С.П. Бочарова, О.В. Землянська, Л.І. Казміренко, Р.О. Каламаж, Я.Ю. Кондратьєв, В.О. Коновалова, О.М. Корнєв, М.С. Корольчук, В.М. Крайнюк, О.І. Кудерміна, Н.Ю. Максимова, В.С. Медведєв, Є.М. Моїсєєв, В.М. Синьов, О.М. Столяренко, О.В. Тімченко, В.Є. Христенко, О.М. Цільмак, С.І. Яковенко та інші. Досліджувалися переважно психологічні проблеми правоохоронної діяльності, психологічні аспекти компетентності фахівців різного юридичного профілю тощо. Видано досить багато праць науково-методичного характеру, насамперед посібників та підручників. Окремі питання, що стикаються з психологічними проблемами правосвідомості, зокрема й звернення до відомих концепцій насамперед Л.І. Петражицького та П.О. Сорокіна, а також інших класиків правознавчої думки розглядалися і в працях вітчизняних філософів права О.О. Бандури, В.А. Бачиніна та Н.І. Панова, О.Г. Данильяна, А.А. Козловського, М.В. Коштицького, В.М. Ляшенко, С.І. Максимова, С.С. Сливки, Б.Ф. Чміля та інших. Втім соціально-психологічні підмурки порушення соціокультурних норм з точки зору генетичної обумовленості, причому відносно порушення існуючих норм і в негативному (злочинному) напрямку, і напрямку позитивному (героїчному) не розглядалися, що обумовлює *новизну* даної теми. *Метою* статті є ознайомлення спеціалістів-юристів з концепцією сучасного російського психолога і археолога

П.Ю. Чорносвитова, яка може прояснити й деякі питання правознавчого гатунку як мінімум у загальному філософсько-правовому ракурсі.

Почнемо з коротенького феноменологічного вступу. Одним з дієвих, хоча й доволі простих і сталих наукових методів є метод споглядання, який у гуманітарних науках, наприклад, у педагогіці, належить до основних, що, втім, пояснюється специфікою цієї науки й об'єктом та предметом її досліджень. Однак цей метод використовується і в інших науках, наприклад, в історії, в дослідженнях, які можна віднести й до філософії історії, зокрема в славнозвісній французькій школі "Анналів". Так, один з головних її представників Ф. Бродель відзначав, що "як би там не було, на першому плані залишається конкретне споглядання. З самого початку і до кінця моєю метою було побачити й показати, зберігаючи за тим, що побачив, його об'ємність та складність, його різноманітність, які суть відзначальні риси самого життя"¹.

Споглядання процесів, що є характерними для країн пострадянського простору, призводить до висновків, які в термінології класичної філософії права можуть бути сформульовані як "повернення до природного, тобто до догромадянського стану", або, якщо точніше (і як за Г. Гегелем) – "роздвоєння єдиного". Йдеться про набуття нової якості буття людини в нашому суспільстві, чи то, іншими словами, про культурні трансформації, де, з одного боку, впливають сучасні тенденції розвитку людства (від інформаційно-технологічних, на кшталт Інтернету та мобільного телефону тощо), а з іншого – традиційні вади форм єднання та спілкування (на кшталт природності корупційних дій та переваги нерациональних форм організації трудової діяльності тощо). Таке розвернення напрямку суспільного розвитку до "природного стану", який, згідно класичній теорії Т. Гоббса, є станом "війни всіх проти всіх", оскільки там панує принцип "людина людині вовк" забезпечує життєвий успіх таким індивідам, особистість яких значною мірою характеризує бездуховність, а дії – цинізм та аморалізм. Навіть церква часто-густо не встоєє перед спокусою надбання привілеїв тощо завдяки прихильності до будь-яких дій "сильних світу цього", тобто влади, доходячи, наприклад, до продажу своїх духовних позицій у передвиборчих компаніях тощо.

¹ Див.: Бродель Ф. Введение // Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм. XV-XVIII вв. – М.: Прогресс, 1986. – Т.1. Структуры повседневности: возможное и невозможное. – С. 35.

Автор концепції, що ми її будемо розглядати, П.Ю. Чорносвитов¹ виходить з підстав, які значною мірою співпадають і з викладеними нами в низці статей, але дещо в інших формулюваннях, що, однак, не впливає на самі ці підстави, їхню сутність². Спільне, колективне життя не є можливим без певної системи обмежень і заборон на деякі форми поведінки окремих членів спільноти. Це забезпечує стабільність, а часто й саму можливість існування цієї спільноти, оскільки заборона стосується того, що може її зруйнувати як цілісну суспільну структуру. Головним питанням, яке є актуальним і для нашого часу, як і стосовно всіх часів, є таке: чому завжди існують окремі індивіди, які свідомо порушують загальноприйняті норми? Розглядаючи це питання з точки зору еволюційної генетики, російський вчений звертає увагу на надприродність як притаманну природі характеристику умов існування й розвитку: генофонд популяції має бути представлений індивідами з різними генетично заданими типами поведінки, що дозволяє підтримувати оптимальну в конкретному середовищі суспільну структуру. Ми не будемо обговорювати тут висновки занедбаного колись у нас "буржуазної лже-науки" генетики про те, що деякі риси поведінки передаються на генетичному рівні, хоча й у вельми складний спосіб³. А якщо відкинути притаманні будь-яким істотам генетичні патології, то на біологічному, тобто суто природному рівні можна констатувати, з точки зору П.Ю. Чорносвитова, відсутність антисоціальних психогенетичних типів. Багатовекторність прагнень і поведінки колективних гомінід і дозволила їм, тобто нам, виграти еволюційне змагання з іншими істотами, оскільки така колективність сполучалася з адаптивними можливостями в різноманітних умовах оточуючого середовища. А злочинна поведінка, поведінка, що виходила за межі унормованості життя, яка передбачала визначені санкції, була пов'язана і з надмірною активністю. Цю точку

¹ Див.: Чорносвитов П.Ю. Корни преступности и плоды героизма // Человек. – 2003. – № 2. – С. 52 – 63.

² Див., напр.: Литвинов О.М. Про понятия «культура» как правовую категорию (до философской постановки питання у культурологічній площині) // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія: Зб. наук. праць. – 2012. – №3 (13). – С.218-222; Литвинов О.М. До обґрунтування поняття "культура" як правової категорії: смислові витoki та термінологічні втілення (нотатки на сторінках книжки Йогана Гьойзінгта) // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка. – 2012. – №3. – С.3 – 13; ін.

³ Див., напр.: Фогель Ф., Мотульски А. Генетика человека. Т. 3. Эволюция человека. Генетика поведения. Практические аспекты. – М., 1990; Роль среды и наследственности в формировании индивидуальности человека. – М., 1988; ін.

зору пропонує і видатний російський історик ХХ століття Л.М. Гумільов у своїй відомій теорії пасіонарності¹. Показово, що така поведінка за межами внормованості, може бути (а також сприйматися) і як героїчна, а це залежить вже від інших основ свідомості, які вже виходять за межі генетики. П. Черносивтов торкається і цього питання, але спочатку розглянемо типологізацію людини, яку він пропонує, спираючись на досягнення генетики, і які дозволяють, як уявляється, зрозуміти окремі взаємини між культурою та "натурою" в структурі свідомості самої людини. Він порівнює свою схему з "ідеальними типами" М. Вебера і застерігає стосовно її розуміння: вона не претендує на наукову суворість (оскільки він не є правознавцем), а лише на зручність описання механізмів соціального відтворення дій, які кваліфікуються соціумом як "злочинні"².

За його класифікацією особистісні типи соціальної поведінки, іншими словами "психосоціальні типи", можна презентувати у трьох групах.

Психосоціальний тип I. Це тип "креативний", творчі люди, яких можна розділити на дві підгрупи, якщо коротко, то на такі: на тих, у кого превалює прагнення до пізнання (нового), і на тих, у кого превалює прагнення до створення (нового). Це люди творчі, але неамбіційні, і якщо попадають у лави "злочинців", то тільки за ігнорування видів діяльності, до яких їх примушує суспільство, або за творчу діяльність, яку суспільство забороняє. Це люди щирі, які відстоюють свої ідеї, але якщо вони отримують владу, то жорстко переслідують інших представників цього ж типу, які сповідують інші погляди. Вони "однаково часто опинюються і в ролі пророків, що їх всі почитають, і в ролі пророків, що їх переслідують, і в ролі переслідувачів"³.

Психосоціальний тип II. Це основна маса людей, виконавці, які не претендують на лідерські позиції в суспільстві, які "живуть, щоб жити", але у разі невідшкодування їхніх трудових затрат схильні до бунтів і можуть стати злочинцями, які, в той же час, будуть відчувати свою вину за порушення звичного порядку життя.

Психосоціальний тип III. Як уявляється, найбільш цікавий для розуміння багатьох процесів, що відбувалися й відбуваються на теренах колишнього Радянського Союзу після 1991 року. П. Черносивтов

¹ Див.: Гумильов Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. - М.: ТОО «Мишель и Ко», 1993.

² Див.: Черносивтов П.Ю. Корни преступности и плоды героизма. - С.55.

³ Див.: Там само. - С.56.

доволі яскраво, але водночас й доказово описує цей тип людей, які "не хочуть і не вміють працювати ні за яких умов, але вважають себе гідними найвищих - за мірками своєї культури (або субкультури) - норм комфортності існування. Їхня головна мета - досягнути найвищого місця в соціальній ієрархії, і вони не вважають себе обмеженими в засобах досягнення цієї мети. Ці люди завжди агресивні й амбіційні"¹.

До підгрупи IIIa вчений відносить людей з прогностичними здібностями, яких на буденному рівні називають "розумними" за їхню спроможність організовувати людей праці та уміння також організовано відбирати продукти їхньої праці. Частина з них займає верхівку соціальної ієрархії, а та частина, яка до неї не залучилася, стає злочинцями, втім і в цьому середовищі займає лідерські позиції.

До підгрупи IIIb відносяться люди такого ж загального психо-соціального типу, але з обмеженими розумовими можливостями, що робить значну їх частину активними й агресивними злочинцями, найчастіше виконавцями волі представників підгрупи IIIa, найбільш розповсюджене визначення їх - бандити.

Автор статті надає цікавий культурологічний аналіз місця і значення такого - третього - типу. Саме вони є носіями одного з найдавніших архетипів людської свідомості - героїчного. Міфологізовані та романтизовані образи цих "активістів" людського соціуму ранньосцивілізованого рівня набувають рис епічних героїв, які сприймаються і залишаються потім в людській пам'яті борцями зі злом, обожнені постаті яких набувають всесвітніх масштабів: такими є Зевес, Мардук, Один та інші велетні, які бьються зі злом - Хаосом за створення світового порядку - Космосу. Але такі герої зустрічаються надто рідко, це є зовсім інший психогенетичний тип, а в реальному житті представник останньої підгрупи завжди є бандитом і завжди був головним компонентом злочинного шару в будь-якому соціумі.

Щодо психогенетичного типу IV: вчений звертає увагу на майже нездійсненну можливість його існування, це скоріше ідеал, створений людською уявою, а доказом цього є також цікавий факт, що ні в якому епосі народів світу його немає. Усі, навіть найвідоміші, навіть найсимпатичніші й популярніші герої шукали особистого зиску і суворо, а часто й жорстоко реагували на посягання інших на їхню виключеність (наводиться приклад з Гераклом, який майже не вбив свого товариша, який поперед нього зліз на стіну Трої, товариша вря-

¹ Див.: Черносивтов П.Ю. Корни преступности и плоды героизма. - С.56 - 57.

тував розум на межі лесощів та приниження¹). Тут слід додати, що традиція заплушення очей на очевидну грабіжницьку сутність дій багатьох героїв національних епосів, а також героїв історичних залишається і в історичній науці. І Роланд, і варяги, і наші Володимир та Ігор здійснювали "походи" у термінології сучасних підручників історії, включаючи підручники для історичних факультетів вищих навчальних закладів, а йдеться-то про пограбування інших племен, народів і держав, причому ці та інші герої, якщо проаналізувати їхні дії, фактично були розбійниками, оскільки їхньою метою було лише одне – збагачення за рахунок праці інших. З такої точки зору втрачають привабливість і багато героїв і реальної історії, і найвідоміших художніх творів. Такими постають і наші співгромадяни, статки яких є нічим іншим, як наслідком зубожіння переважної кількості співгромадян, правда, тут суттєвим аспектом є використання ними для цих цілей закону та інших досягнень цивілізації, які не легітимізують їхню діяльність, але примушують смиритися з діями цих "героїв-злочинців". Героїв – у своїх очах, злочинців – по суті, за результатами своєї діяльності.

П. Черносвитов говорить про більш пізні походження "психосоціального типу IV" як суспільного ідеалу, який втілювався у пізньоантичному світі в таких відомих постатях, як Евной, Спартак та інші герої боротьби проти вже агонізуючого імперського Риму, тут дослідник звертає увагу на надзвичайно важливу обставину: саме тоді з'являється в західній культурі "чітке поняття "боротьби за свободу" і ... постаті..., що були готовими її очолити"². Але, втім, якщо відкинути художньо-образну романтизацію таких образів і особливо в цілому представників таких рухів, то стає очевидною відверта аморальність цих "представників психосоціального типу III", як про то говорить стосовно спартаківських гладіаторів П. Черносвитов, і як то ми можемо додати і про перших київських князів, і про запорізьких козаків, і про червоних революціонерів, і про білих контрреволюціонерів часів катастрофічних подій початку XX століття, і про керманічів наших територій всіх часів, які грабували і "своїх" і "чужих", і нищили саме культуру: людське в людині, творче в особі, самостійне в індивіді, розумне в істоті.

¹ Він почав розбудовувати жертвник "Гераклу-переможцю", про що терміново сповістив розгніваного вожака. Тоді задоволений герой побіг далі грабувати Трою.

² Черносвитов П.Ю. Корни преступности и плоды героизма – С. 59.

Завершимо розгляд запропонованої концепції аналізом головного висновку статті російського вченого. Він є досить розгорнутим¹, але цікавим і таким, що збігається з багатьма спогляданнями за подіями сучасності та деміфологізованим перерахуванням історичних джерел і досліджень. Стисло цей висновок виглядає так. Від найагресивніших та найнахабніших представників "групи III", які мають явно виражені прогностичні здібності, залежить доля соціуму аж до самого факту його існування, але платнею за це є насильницьке обмеження дій інших членів спільноти та втрата значної кількості продуктів своєї праці переважуючою кількістю людей. Герої безжалісні, їхні егоїстичні домагання невгамонні, а бажання володарювати безмежне. Але наявність їхніх опонентів з цієї ж психосоціальної групи тримає владу в напрузі, причому надлишковість їхніх представників і є умовою стимуляції інноваційних дій влади, оскільки за умов оптимальної чисельності (що означає присутність всіх її представників у владі) стає причиною деградації і влади, і суспільства. Але ж ця надлишковість носіїв "типу III, підгрупи IIIб" складає й основу злочинного шару в соціумі. Звичайно це є розбійницькі шайки, які хоча й складаються з представників різних типів, але керують ними завжди представники "типу III підгрупи IIIа", оскільки тільки вони здатні керувати, що вони і роблять під різними гаслами в залежності від конкретної соціокультурної ситуації.

Далі П. Черносвитов доходить висновку, який є надзвичайно важливим у контексті нашого дослідження. Він звертає увагу на те, що саме в Новий час і саме в західній культурі представники "типу III, підгрупи IIIа", ці "борці за владу" отримали можливість робити це легально, оскільки "боротьба за владу була усвідомлена західною культурою як один з нормальних "способів існування" певного (самого цього!) типу людей, і тому їхня діяльність - доки вона не приймає відверто організаційно-деструктивні форми - попала в рамки законної діяльності"². Однак, оскільки не всі представники цього типу є "культурно продвинутими"³, як висловлюється російський вчений, то і сьогодні переважна їхня більшість продовжує, як і в стародавні часи, очолювати злочинний шар, який завжди існує в будь-якому, навіть найдемократичнішому суспільстві, і де величезну роль також відіграють представники "підгрупи IIIб", тобто бандити. Певну кількість останніх

¹ Там само. - С. 60 - 63.

² Там само. - С. 61.

³ Там само. - С. 61.

за всіх часів соціум потребував, оскільки їхня завзятість у боротьбі за матеріальні блага використовується й на користь суспільства. І наступним, як висловлюється автор, "невтішним висновком" стає природна постійність порушення будь-яких норм в організованому суспільстві представниками "психосоціального типу III".

Завершує цю статтю історичний екскурс, де спільноти скотарів-кочовиків оцінюються як переважно і майже абсолютно паразитичні відносно оточуючого світу: і природи, й інших спільнот, насамперед осілих землеробців. Виключно екстенсивне використання пасовищ і переважно силовий захват скота та інших багатств різних спільнот є умовою існування таких кочових розбійницьких зграй (додамо: які мали й досить значний ступінь організованості, що дозволяло називати їх навіть державами¹). Автор критикує нещирість радянських істориків, обумовлену ідеологічною заангажованістю, в оцінці таких спільнот, що, втім, не може бути дивним, просто ми стикаємося з ще одним прикладом підкорення навіть такої вельми специфічної історичної проблеми, далекої від "боротьби робітничого класу", поточним інтересам пануючої ідеології тоталітарної держави (у данному випадку черговою "критикою буржуазних теорій"). З іншого боку, показана закономірність існування такого типу соціумів, який протягом довгого - і з історичної точки зору теж - часу виробив той психосоціальний тип людини-володаря, який постійно відтворюється в різноманітних соціокультурних умовах. Це також є причиною домінування героїчної теми в численних культурах, що склалися в результаті завоювань кочовиків, що говорить про те, відзначає П. Чорносвитов, що навіть ті народи, осідле існування яких налічує вже тисячі років, мали такі етапи "бандитсько-героїчного" етапу існування².

Останнє є важливим як мінімум з двох причин. Перша. Стає більш зрозумілою така доля кочових соціумів (а деякі навіть встигли оформитися в етноси), яку видатний сучасний методолог історії та культури Ю.В. Павленко назвав "тупиковим напрямком розвитку", який має зворотній характер³, і зрозуміло також, що зазначена тупиковість та зворотність розвитку пов'язана саме з екстенсивністю й некреативністю цього пан-бандитизму. Друга. Це більш складне

¹ Як тут не згадати хрестоматійне визначення Бл. Августином держави як зграї розбійників.

² Чорносвитов П.Ю. Корни преступности и плоды героизма - С. 63.

³ Див.: Павленко Ю.В. Історія світової цивілізації: Соціокультурний розвиток людства. - К.: Львів, 1996. - С. 344.

взаємовідношення етносу й генетичного типу людини, коли існуючі етнонаціональні теорії, де не враховується такий чинник розвитку людства, мають велими суттєві смислові прогалини, що породжує велику кількість міфологізованих та ідеологізованих "теорій", частина з яких стає обґрунтуванням різних соціальних, у тому числі й юридичних (правових, філософсько-правових) концепцій.

Для нас важливим висновком є також надзвичайно великий ступінь вірогідності щодо обґрунтування природності існування культур "вторинних смислів", оскільки вони є постійними ремінісценціями або варіаціями тих паразитичних стосовно оточуючого світу установок і дій певного кола людей, при тому, що саме це коло і є панівним. Але це надає можливість й критичного підходу до такої концепції з точки зору, яку відзначив і сам її автор, а саме: розвиток раціональної складової культури, тобто буття людини, передбачає й пригнічення та "переведення на другі ролі" чинник афективний. Іншими словами, поступове набуття ваги раціоналізованих форм організації та регулювання життя людей, ваги Розуму та Смыслу, поступово позбавляє переваг брутальну Силу, яка або культивується, як то здійснюється у праві, або взагалі переводиться в інші нормативні системи, як то моральні чи навіть естетичні, виокремлюючись під впливом зміни загальних світоглядних парадигм, втілюючись насамперед у релігіях. Крім релігій такими парадигмами виступають світоглядні парадигми, синтезовані з великою часткою раціональних уявлень про світ, і які займають фактично своєрідне "перехідне місце" від міфологічно-релігійних до раціонально-філософських світоглядних систем на кшталт давньокитайських вчень Кун-цзи (конфуціанство) та Лао-цзи (даосизм). Культурний поступ людства як шлях людини до себе є процес і досить складний і не менш тривалий, а також надто суперечливий, щоб мати однозначне розуміння і пояснення. Очевидним при цьому виглядає те, що і в праві, як і в усіх інших досягненнях людського духу, вага культурного, тобто суто людського, постійно зростає, витісняючи з нього тваринне та наближене до тваринного архаїчне тощо.

З цієї точки зору типи культури, які ми назвали "вторинними", оскільки вони мають надто багато паразитичних рис, є чисельно переважаючими і в сучасному світові, і мабуть ця їхня перевага спонукає деяких філософів права вважати злочин феноменом культури¹. Наявність в людському житті негативного та потворного, втім, не

¹ Див., напр.: Поздняков Э.А. Философия преступления. – М., 2001.

означає смислового його розміщення в сферу позитивного, високого та духовного, оскільки саме культурний поступ людства "виводить" за її, культури, межі багато діянь, які були загальноприйнятими або навіть героїчними. Візьмемо, наприклад, канібальство, людське жертвоприношення чи то будь-який інший звичай наших далеких предків. Наявність і в сучасній людині тваринного начала або, як то йдеться в статті, що її ми розглянули, генетично притаманних характерних соціально-психологічних рис не може бути причиною визнання злочину за нормальне людське діяння та явище, з яким слід примиритися. Тому справа не тільки в конкретному реагуванні на злочин згідно чинних законів (тут існує надто багато проблем правових, тобто, йдеться про "неправові закони", про що вчив ще І. Кант), а в осмисленні причин і сутності таких вчинків, а тут, як зазначає відомий філософ права В.А. Бачинін, роль філософії, насамперед як метафізики, онтології та антропології є надзвичайно важливою¹.

Ми б до цього переліку найважливіших розділів філософії додали ще й культурологію, зважаючи насамперед на загальновідому етимологію слова культура – обробка, освіта, виховання тощо. А в контексті цієї розвідки слід також звернути увагу на те, що і П.Ю. Черношвитов, для введення масштабу розуміння тих чи інших ситуацій або діянь, посилається саме на поняття "культура", як визначальник і їхніх умов, і їхньої оцінки².

На завершення підведемо рису: дії соціальні – можуть бути злочинними, точніше – злочинні дії є *соціальними*, але вони аж ніяк не можуть бути схарактеризованими як *культурні*.

УДК 340.132.1

Д.О. Єрмоленко

■ **РОЗУМІННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ В ОСНОВНИХ
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ КОНЦЕПЦІЯХ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ**

У статті аналізуються основні підходи до розуміння правової свідомості в рамках філософсько-правових концепцій другої половини ХІХ – початку ХХ століть (юридичного позитивізму, нормативізму, соціологіч-

¹ Див.: Бачинин В.А. Философия права и преступления. - Харьков: Фолио, 1999; див. також Бачинин В.А. Философия преступления (конспект лекцій). - СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2000.

² Див.: Черношвитов П.Ю. Корни преступности и плоды героизма - С.63. Зокрема йдеться про надбання духовної спадщини – міфологічні цикли, звичайно ж героїчні.